

БРАНКО ПОПОВИЋ

ТВОРАЧКА САМОСВЕСТ МАРКА МИЉАНОВА

Први и најстрожи критичар стваралаштва Марка Миљанова био је сâм Марко Миљанов у бројним коментарима своје невичности писању. Сви други критичари његова доба с мање су строгости судили о војводином книжевном раду. Међутим, већина је критичара невичност писању поистовећивала са невичношћу *песништву*, па олако закључивали да тамо где је очигледан мањак писмености не треба ни тражити вишкове поезије. Заборавили су при томе на неке домаће примере. Вишњићу, Подруговићу и Старцу Милији ни потпуна неписменост није смегала да на задивљујући начин поетски мисле и говоре. Мада су имали неку нејасну представу о поезији и свом песничком раду, они то нису непосредно изрицали. Марко Миљанов је имао (и откривао своју) творачку самосвест. Кретао се међу људима вичним писању и песништву. Можда је од њих добио — не само прва сазнања о песништву него и прву потврду сопствене надарености за приповедно и поетско казивање.

Не треба пожељнијег сведока од мајстора приповедања Сима Матавуља, који каже да је војводина прича толико опчињавала људе да је „све висило о његовој ријечи“. „Та, гладан и жедан човјек, а немоли сит и напит, слушао би војводу Марка Куча, кад прича своје доживљаје, или о старим временима и јунацима, или кад износи чудне и дирљиве и луде и смијешне догађаје из народног живота у оним крајевима.“

Иако до нас нису дошле војводине приче о „лудим и смијешним догађајима“, може се и на основу оних „чудних и дирљивих“, које нам је записане оставио, закључити да је био врстан казивач. Ипак, оно што је сам записао или другима „у перо казивао“ није могло бити ни тако занимљиво ни толико савршено срочено као што је била његова жива реч у цетињској „Локанди“ пред Матавуљем и другим знатижељним слушаоцима.

И Гете — песник који је у највећој људској мери овладао писаним говором — жалио се: „Боље мислим него што говорим, боље говорим него што пишем...“. За војводу Марка, невичног писаном

изражавању, ово је само по себи разумљиво. Муку писаног саопштавања невични писац осећа и — као наивни говорник, у самокритичности и снечивању, — често је и наглашено показује. У том се извињаваљачком ауторском гласу открива трудбенички лик писца, његов став према казаном, његова (наивна) поетика.

Свест о упоредним вредностима сопствених говорних моћи запажа се у пишчевој, често понављаној изјави: „Ако га умјенем пером казат', кâ што га би' језиком исприча'.“ Али двојење и градирање изражајних моћи не завршава се овде. Он у оквиру записаног говора разликује бележничку од књижевне (песничке) изражајне „висине“. Тај песнички говорни ниво — као савршенији, ученији, виши — редовно приписује другима. Може се, међутим, показати на текстовима војводинских творевина да је почесто премашивао бележнички и хватао се песничког говорног нивоа (сетимо се његове песме у прози: *Пуста је гора и планина*), а пратимо ли његове самопрекорне коментаре, може се доказати да је тога и бивао свестан. На врло се карактеристичан начин показује песничка творачка самосвест Марка Миљанова у моменту кад хоће да „прокоментарише“ своје „нехотично“ скретање с приповедног („обичног“, песнички неудареног) на стиховани, поетски говор у записима о Илији Зоњићу и Раку Бурићу: „Но ја се задржа', пишући разговор, а не бој, Раков и Илијин, кâ да сам нечасов књижевник и научењак, а не сељак и простак медунски!“ Стиховани „разговор“ даје *доживљајну* (унутарњу, лирску) слику јунака, а „бој“ доноси спољњу, *догађајну* слику. Писати о унутарњем и стихованим говором, значи писати књижевнички, а о спољашњем се може сведочити непоетском речју, по схватању Марка Миљанова.

Прелазећи са усмене на писану језичку „обалу“, он се, невичан променама изражајних „обичаја“, још држи донетих разговорних навика. „Превођење“ живе у писану реч доживљава писац (а преко његовог вајкања и његови читаоци) као скретање са „равнина“ непосредног на „неравнине“ посредног, отуђеног излагања. Ипак, он се одвише не туђи писане језичке туђине. Приметна је стална његова тежња да „проговори“ гласом „прописаним“ за писмене говорнике. Следећи, пак, писану језичку праксу, пре него је њоме ваљано овладао, он ће неизбежно укрштати (у истом спису) радове, жанрове, стилове. У спису о српским хајдучима смењује се прозна и стихована епика, стиховани драмски дијалог и исповедна лирика; затим, стил поетски са стилем разговорним (којим обилују везивне деонице излагања).

Не треба парадоксом назвати запажање да Марко Миљанов сигурније обликује излагање, говори језички и стилски хомогеније, кад се држи поетског (особито стихованог) казивања, неголи кад сиће у „обичности“ разговорног стилског манира. Као и сваки даровити народни песмотворац, он се, најпросто, осећа код куће у поетском десетерцу. Синтаксичка и ритмичка уређеност десетерца релативно се лако у писмо „преводи“. Његове (не ретке) десетерачке

прозне реченице такође теку складно. Из реченичког „строја“ испада све што не иде „укорак“ са датим ритмом, тј. са нађеним музичким корацима језика. Сложенији су, па војводиним писмом неухватљивији, модели дијалогског казивања.

Иако је сигурније излагао ослањајући се на дограђено искуство народског песника у себи, он је међу писму вичним и ученим тражио поштовања достојне књижевника. Њих му је ваљало следити ма колико му то тешко падало. Али, тематиком и ставом, ићи гдекад и мимо њих. Нашао се, као и сваки прави писац, у привидно противречној позицији: следити друге, а бити другчији од њих.

У свом, условно названом, књижевном манифесту — *Како умим тако кликујем* — назначио је линију књижевне самосвојности, а наличјем исте линије програмски се разграничио од других савремених стваралаца.

Као човек велике моралне одговорности и делујуће (иако тада још јасније несамоспознате) песничке сензибилности, Марко Миљанов осећа, у себи и око себе, „притисак“ искустава и вредности које напоном сопствене величине траже израза, намећу се позваном да кроз њега проговоре и опстану. Живећи, како сам каже, уз „непобједно стијење које је од Бога за причање створено“ схватио је да тај простор или није никако или је неадекватно покривен књижевном мишљу. У томе је видео свој национални задатак и дуг, али и своју бележничку и књижевну шансу.

Његов програм открива обе стране медаље, позитивно и негативно одређење: „Је ли право да се заборави свети рад прави јунака, а цвијеће и роса, поточић, љепота женска, пјесма славује у луг, ма’овина, магла и ваздух — ништа се не заборави. И у пакао је допрло перо, и памет вјешта ствара романе и часа није... Пише се о главарима и заповједницима, но Вуле Нешков и Раде Мучин, с достоин, није био главар, ни цвијеће ни славуј!“ Као да је био у дослуху са Светозаром Марковићем, он је за реалнију, актуелнију, демократскију, плебејску књижевност.

Између онога „часа није“ и онога што безначајно „јесте“ (роса, на примјер), с једне стране, и главара и заповједника (о којима се често — јер је уносно — пише), с друге стране, — Марку Миљанову остаје широко простонародно поље подвига, које као праве вредности ваља сачувати потомству. Кад помиње пакао и романе о ономе „часа није“, ми не можемо знати силази ли његова мисао од Дантеова Пакла ка романима Милована Видаковића (на пример), али скицирајући овде његов творачки лик, вреди запазити да је имао некаквог увида у традицију имагинативних творевина песничке уметности. Писци, који за разлику од њега, „опширно као књижевници научени пишу“, управо ти пишу „о главарима и заповједницима“. Такви књижевници стоје у опозицији према Марку Миљанову на два оперечна начина. Војвода даје изричиту предност њиховој писмености и знању, али не скрива различитост своје тематике и ауторског става према исприповеданим догађајима. У овоме се може наслутити

притајена полемичност: војвода пише друго и друкчије од, рецимо, тада активног писца књаза Николе и од, условно речено, његових дворских писаца.

Оно што је војводиним „писмом од заборава избављено“ јесу, како сам каже, „мале ствари које су други прескочили“, казује оно „што се нешто заборавило, а нешто примакло забораву“. Данас бисмо такве записе (какав је и његов спис о српским хајдуцима) назвали документарном прозом, у чијем су средишту велики мали људи и велики мали догађаји, тј. људи и догађаји чија се величина није могла приметити из престоних даљина или се, са дворских висина, није хтела запазити и записати. Стога има разлога претпоставити да у основне војводине књижевне мотиве спада његова полемичка тежња да се створи друкчија, праведнија слика чињеница и друкчији, непристраснији поредак вредности, од слика и поредака које су правили и потомству остављали књижевници са двора и око двора.

Истицање *величине малених* припада реду претежно тематских разграничења према писцима — да тако кажем — „главарског“ тематског кључа. Природа другог разграничења је у померању вредносног нагласка од јунаштва ка чојству, и то у времену кад се књижевним општим местом сматрало истицање јунаштва над свим другим категоријама вредности.

Тражећи погодне књижевне теме и јунаке, више излази из свога времена неголи из свог завичајног простора. Његовим избором као да управља митско начело: испричати оно што необичношћу и величином моралнога узора надилази просечно. Треба стога да будемо опрезни при просуђивању примерности војводиних *Примјера*, које ваља схватити не као правила него као изузетке којих би требало да постану правило узорног владања. Другим речима: није јеретички рећи: Црногорци по правилу нису онакви какве их слика Марко Миљанов. Само најбољи међу њима били су такви, они морални и витешки правци племена, архетипови, толико необични у својој узорности и величини, као да су тек прескочили из митске приче у завичајну сеоску збиљу.

Какво је пишчево место и држање у многоликој дружини примерних, одабраних по строгим мерилима чојства и јунаштва? Без обзира на то што смо склони да писца не двојимо од његових узорних јунака, он се сам, хотимично издваја од њих, узимајући став неутралног сведока и не тражећи удела у подвизима које саопштава. И кад истиче своје познавање људи о чијим врлинама приповеда, он то чини да прича ојача уверљивост и прибави себи статус поузданог сведока, а не да сјај врлине и на себе усмери.

Знајући необичности војводиног животног пута, читалац, истина, тешко одолева матрицама митског мишљења, па и несвесно приповедача-сведока прикључује осведоченим јунацима његових анегдота. Писац се тако, недужан, намеће својим животом, а не приповедањем. Привржен истини, он не скрива приповедачево *ја*, али га не натура догађајима и људима. Одриче се приповедних лукавстава

којима би се окрњила истина. Ипак, у тренуцима песничког заноса истинољубиви писац не одриче се хиперболе и других средстава за појачавања и истицања. Ступивши тако на колосек поетскога говора, он се одваја од проверљиве истине, наслућујући оно чега је Андрић био свестан кад је, помињући оријенталне пословице, истицао да су оне лаж која је истинитија од истине. Кад, међутим, Марко Миљанов спомиње „лотоке суза“ и „мора пакленог страа“, његова се литература мисао ближи романтичарској реторици, с ризиком да више изгуби у природности него што ће добити у речитости.

И највећи уметници приповедања с напором управљају временом приче. Марко Миљанов има врло снажан осећај времености, па ни кроз причу временска бремена не проноси лако. Смисао књижевног сведочења, извесним делом, писац види у превладавању пролазности. Како у уске оквире приче сабити време богато догађајима? Дуго време сместити у кратку причу. Заиста је „мучка казат“ у деветнаест година дана, а толико ноћи, што су заједно ови два јунака били“, а да то не буде „дуго и предуго“. Писац, међутим, налази решење: „Али по овоме што ће бит“ забјележено, нека служи као примјер незабјележеноме.“ И писац и његова прича трају у ограниченом времену и простору. Из те се невоље раба прво поетичко начело: у причу заслужују да уђу само они крајичци догађаја и времена који могу бити пример изостављенима. Тог начела репрезентативности и селекције држао се војвода до краја, а понајвише у својим *Примјерима чојства и јунаштва*, где је ово начело у сам наслов дела истурено. Како каже Андре Јолес: „Није важна повезаност људског живота, него само *тренуци* у којима се опредмећује *добро*.“ Те бисерне тренутке ваља запазити и записати. Највећма су уметници они писци који у појединачноме откривају и показују знаке универзалног.

О начину превладавања временских препрека у казивању Марка Миљанова могло би се подуже говорити. Већ сама чињеница да размишља о односу дужине приче и дужине испричаног времена, указује на то да писац хоће да промишља свој стваралачки рад, да стекне творачку самосвест. Да је у томе имао и практичног успеха види се по техници смењивања глаголских времена (уводи приповедачки презент у причу о хајдуцима), по смишљеном напуштању хронолошког компоновања излагања, по начину увођења, развијања и окончавања приповедних деоница итд.

На основу честих пишчевих вајкања стиче се утисак да се по изнудици држи *сажетости* и краћих књижевних форми. Дуже препушта писцима дужег књижевног искуства. И као по-невољи-избор, *сажетост* је позитивно опредељење ако је примерно пишчевим изражајним склоностима и идиоматском наслеђу завичајног говора. Обоје се овде срећно стекло и здружило: писац ретког говорног дара и изузетног животног искуства затекао је народним песништвом избрушен језик, великих симоличких и фразеолошких могућности.

Стога је упркос оскудној форми, остваривао изванредну значењску пуноћу.

У дуже и особено обликоване војводине списе спада казивање о Или-Кучу (Илији Кучу Зоњићу) и Раку Бурићу, као да је ово дело и настало из особитих побуда и имало нарочиту намену. Овде се, не прескачући „великијема корацима“ приповеда о хајдучима-другарима с уочљивим асоцијацијама на пишчево хајдучко дружење са Јошом Станојевим. Та индиректна слика сопственог хајдуковања, узрокује, чини се, извесне лирске дигресије изузетне песничке снаге. Занос казивања надвладава каткад пишчеву сведочећу улогу; па узевши залет, лирска имагинација бира „свечаније“ језичко рүхо, из виших поетских регистара. У тим се тренуцима песник отима историчару и војвода бива лирско-драмски песник, као да на тренутак следи Његоша. Није ли и за њега реч *Његош* била заједничко име за појам песника над песницима.

Извесне трагове Његошева утицаја назиремо у стихованим дијалозима између Рака Бурића и Илије Зоњића. Кад говори о дечанском игуману Аци-Рүфиму, појави се стих наличан речима Његошева Игумана Стефана: „Оволика зла под небом турска.“ Сличност са Његошевим стиховима „Зла под небом што су свеколика.“ биће очигледнија ако прву реч војводина стиха ставимо на крај, а уместо последње речи „посудимо“ Његошеве „везивне речи“. Кажемо ли, дакле, овај стих по моделу реченице Игумана Стефана, он ће се једва разликовати од Његошевог: „Зла под небом што су оволика“.

Уз поетски текст *Пуста је гора и планина* овде налазимо поетске деонице највећег ступња удаљености од војводиног примарног говорног исказа, односно највеће приближности литераризованом, поетском исказу.

Према томе и кад се војвода жали да с муком своју мисао у писмо утерује, сама та у писму нађена мисао сведочи да је имао неких представа о књижевности и песништву и пре него је руку на перо привикао. Још је битније од тога, што је Марко Миљанов био аутентични песник и пре него је знао да поезију у писане знакове утискује.

Марко Миљанов је типичан пример изврсног казивача који је „силом“ постао писац, „силом“ културно-историјских потреба и присилом вишкова сопствене, унутарње духовне снаге. И присилом унутарње песничке снаге иако (ипак) о песништву није довољно знао.

Summary

CREATIVE CONSCIOUSNESS OF MARKO MILJANOV

by Branko Popović

Having lived on sources of folk (oral) poetry, although not very experienced in writing, Marko Miljanov was very adept at authentic poetic thinking and narrative. Even before he started writing down his narratives, he had some notions about literature and poetic art. He acquired these ideas by keeping company with poets of King Nicholas' court. They noticed his narrative talent and probably stimulated him to write down what in their opinion he did so well orally.

Marko Miljanov himself emphasized the superiority of his oral talents. Within the written narrative he used to keep apart the reporting from the literary (poetic) level. Although he considered that for him, who had little education in written literature, the poetic art of narrative was unattainable, he gravitated towards it in some of his works. His text about haiduks (which is the author's indirect »haiduk biography«) best shows his ambition for the »literary« (novelistic) narrative style.

Underlying his aspiration to create in a literary style were his polemic attempts to write about *different topics* and *differently* from court writers. He wanted to save from oblivion big »little people« and big »little events«, that is, these people and events whose greatness could or would not be seen or described from the distance and »heights« of the court.

